

по-іншому – «мектебе-саніє» («школа другого типу»). І хоч друге визначення, – на думку В.Ю. Ганкевича, – правильніше, однак, закріпилася назва «мектебе-руштїє» [8].

У квітні 1905 року члени правління «Кримського благодійного товариства в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам» на чолі з І. Муфтїй-заде звернулися до таврійського губернатора В.Ф. Трепова з проханням дозволити спорудження будинку для мектебе-руштїє за поданим планом і кошторисом. Крім цього, вони просили виділити з вакуфних капіталів суму в розмірі 8148 карбованців.

Подану документацію за розпорядженням губернатора було розглянуто і затверджено будівельним відділенням Таврійського губернського Правління. Потім, на вимогу Особливої комісії про вакуфи таврійський губернатор Є.М. Волков 16 червня 1905 року представив відповідну документацію на розгляд Департаменту духовних справ іноземного сповідання Міністерства внутрішніх справ, в якій говорилося про надання коштів на будівництво навчального закладу. Є.М. Волков мотивував це тим, «що будівництво такого училища бажано в інтересах поширення серед кримських татар російської мови та підготовки дітей до вступу в загальні російські навчальні заклади» [9].

Висновки. Необхідно підкреслити, що величезний просвітянський досвід, якого набув І. Муфтїй-заде, дуже вплинув на розвиток національної культури кримських татар кінця XIX – початку XX ст. Його організаторський талант і невгамовна енергія сприяли корінним змінам у структурі Сімферопольської татарської вчительської школи. З другого боку, саме він стояв біля джерел створення і розвитку Сімферопольського мектебе-руштїє. І. Муфтїй-заде активно боровся за його збереження, розуміючи важливість переходу кримськотатарської системи освіти від конфесійної до національно-світської. Йому вдавалося знаходити джерела для фінансування цих навчальних закладів і спрямовувати їх у потрібне русло. По суті, подвижницька діяльність І. Муфтїй-заде сприяла появі національно свідомої кримськотатарської молоді. А його конкретна просвітянська робота істотно змінила систему народної освіти кримськотатарського народу кінця XIX – початку XX ст.

Источники и литература

1. Ганкевич В.Ю. Очерки истории крымскотатарского народного образования. (реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман в Таврической губернии в XIX – начале XX века). – Симферополь: Таврия, 1998. – С. 85.
2. Ганкевич В.Ю. Очерки истории крымскотатарского народного образования. (реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман в Таврической губернии в XIX – начале XX века). – Симферополь: Таврия, 1998. – С. 86.
3. Аирчинская Р. Муфтїй-заде и меценаты // Голос Крыма. – 1997. – 10 января. – № 2.
4. Постановления Евпаторийского XXXI очередного уездного земского Собрания. 28 – 31 октября 1896 г. и журналы заседаний Евпаторийского врачебного Совета за 1895 и 1896 гг. – Евпатория: Тип. М. Мурованского, 1897. – С. 121.
5. Постановления Евпаторийского XXXI очередного уездного земского Собрания. 28 – 31 октября 1896 г. и журналы заседаний Евпаторийского врачебного Совета за 1895 и 1896 гг. – Евпатория: Тип. М. Мурованского, 1897. – С. 121 – 122.
6. Постановления Евпаторийского XXXI очередного уездного земского Собрания. 28 – 31 октября 1896 г. и журналы заседаний Евпаторийского врачебного Совета за 1895 и 1896 гг. – Евпатория: Тип. М. Мурованского, 1897. – С. 122.
7. Постановления Евпаторийского чрезвычайного уездного земского Собрания 30-го апреля 1909 года и XLIV очередного, того же года 25 – 29 сентября с приложением протоколов заседания Евпаторийских уездных врачебного и ветеринарных Советов за 1909 год. – Евпатория: Типография М.Л. Мурованского, 1910. – С. 28 – 29, 139 – 140.
8. Ганкевич В.Ю. Очерки по истории крымскотатарского народного образования (Реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман Таврической губернии XIX – начала XX вв.). – Симферополь: Таврия, 1998. – С. 124.
9. Кричинский А. Очерки политики Российского царизма на окраинах. Часть вторая: К истории борьбы с просвещением и культурой крымских татар. (С приложением секретных документов). – Баку: Изд-во тюркского культурно-просветительского отдела Азербайджанского Союза п/о «Кооперация», 1920. – С. 59.

Рибак І.В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРИМУ В 30-ТІ РОКИ XX СТОЛІТТЯ: УРОКИ ІСТОРІЇ

Сучасне життя піддає людей надзвичайно складним випробуванням. В результаті духовне прозрівання є неможливим. Цьому навчає нас історія предків, історичні уроки, які набуті ними.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу досвіду взаємовідносин радянських органів влади і православної церкви в Криму в 30-ті роки двадцятого століття визначити особливості, історичні уроки, які належить врахувати співвітчизникам в сучасних умовах життя – умовах духовного відродження.

Актуальність вивчення особливостей релігійної політики 30-х років полягає в тому, що вона є відзеркаленням тих подій в сучасному житті, так наші співвітчизники в сучасних умовах життя (порівняно з життям тридцятих років) попали в іншу крайність, від якої теж страждають. Наприклад:

- в 30-ті роки бурно проводилася індустріалізація країни. В 90-ті роки промисловість була фактично зруйновано, а люди як в 30-ті, так і в 90-ті роки від такого відношення до індустрії страждали;
- в 30-ті роки форсовано проводилася колективізація сільського господарства. В 90-ті же роки було створено всі необхідні умови, щоб розвалити колективні господарства. Люди знову ж таки від проведених заходів страждали і страждають;
- в 30-ті роки високими темпами проводилася культурна революція, мета якої замикалася державним коридором. Культура в сучасних умовах орієнтується на перебудову системи освіти, керуючись ідеями заходу або сходу, при цьому нехтуються свої національні коріння;
- в 30-ті роки розвиток народного господарства планувався на 5-ть й більше років. Сьогодні, навпаки, безплановість, стихія, суєта охопила людей і вони знову страждають;
- в 30-ті роки командно-адміністративна система подавляла всі демократичні засади. Сьогодні суспільство «захворіло» від надлишку демократії. В результаті в Україні виникло понад 100 політичних партій, біля 100 конфесій;
- в 30-ті роки гинули тисячі, мільйони людей від репресій. Сьогодні гине багато людей від дикого самочинства, розгулу мафії, терору;
- в 30-ті роки руйнувалися храми. В сучасних умовах храми відбудовуються і т.д.

Перераховані вище та інші заходи суспільного життя характеризуються полярністю дій і являють собою крайнощі в політиці. Дані крайнощі приводили в минулому і приводять сьогодні співвітчизників до надзвичайно складних наслідків. Життя бідною навчало в 30-ті роки, продовжує воно бідною навчати їх і в сучасних умовах, правда, тільки уже з протилежного боку.

Сьогодні під тиском життєвих випробувань в суспільстві відбувається напружений пошук шляху до виживання. Співвітчизники пам'ятають животворну силу історії, намагаються використовувати вітчизняний досвід, навчатися у історії, враховувати уроки історії, щоб не повторювати помилок минулого.

Слід зазначити, що в сучасних умовах життя, все більше і більше вчених, фахівців мистецтва, представників церкви, пересічних громадян приходять до висновку, що причини негативних наслідків покриваються в історичному минулому. Вони, перш за все, пов'язані з односторонністю суспільної свідомості, яка формувалася на підвалинах комуністичної матеріалістичної ідеології – ідеології, котра абсолютизувала раціоналізм у науці, технічний прогрес і економіку в життєдіяльності, фізичне тіло як сутність людини. Разом з тим матеріалістична ідеологія, вірусом якої заражено і сьогодні, немало співвітчизників, відкидала духовність як реальну субстанцію життя. В результаті суспільна свідомість носила матеріалістичну направленість і штовхала до бездуховності, особливо це відчувалося в 30-ті роки.

Природою так дано, що проблемами духовності покликана займатися церква. Тому аналіз причин духовної кризи умов, в яких існувала православна церква в Криму, дає можливість узагальнити її досвід роботи, визначити з нього особливості та історичні уроки, врахування яких, з одного боку, дозволило б запобігти повторення помилок минулого, з іншого – стимулювало б налагодженню гармонії розвитку суспільного життя, духовного відродження людей.

Релігійна політика в Криму в 30-ті роки була логічним продовженням курсу радянських органів влади, що здійснювався ще в 20-ті роки, і була направлена на послідовну ліквідацію як православної церкви, так і інших конфесій, котрі за своєю духовною сутністю складали альтернативу комуністичній ідеології, яка фактично перетворювалася в нову релігію.

На межі 20 – 30-х років політика радянських органів влади Криму була спрямована на боротьбу з православною церквою економічними шляхами. Так створювалися такі умови економічного характеру, які мов лещатами затискували церкву і приводили до неможливості її діяльності.

По-перше, обкладалися податками священнослужителі та інші служителі культу за високими тарифними сітками. В містах вони прирівнювалися до приватних торговців і змушені були оплачувати податок від 156 до 235 карбованців. В сільській місцевості служителі культу, які займалися домашнім господарством, мали виплачувати "самообкладання" у відповідності від доходів в сумі 151 крб. 90 коп. (максимальна ставка); 8 крб. 44 коп. (мінімальна) [1].

Крім того, у відповідності до циркулярного розпорядження від 10 жовтня 1929 року № 619 духовенству заборонялося через сільські ради обходи під час збору урожаю сільські двори з метою зборів зерна натурою, а також не допускалося отримання пожертвувань хлібними продуктами. На межі 20 – 30-х років органами НКВС (народний комісаріат внутрішніх справ) були проведені арешти цілого ряду священнослужителів за несплату податків, за примус по збору зерна у населення. В результаті положення духовенства ускладнювалося. Значна частина із нього була вимушена залишати службу в храмі і стати "лишенцями" [2]. А це відповідно підірвало устої діяльності церкви, так як вона залишалася без служителів.

По-друге, владні структури виклали перед релігійними громадами вимоги щодо термінової оплати за аренду храмів. Сума податків по окремим культовим будівлям сімферопольської православної церкви складала наступні величини [3]:

Олександрівський кафедральний собор (вул. К.Маркса, 19) – 298 крб. 93 коп.;

Мартинівська церква (вул. Шестернікова, 6) – 20 крб. 86 коп.;

Преображенська церква (вул. Кладбищенська, 5) – 11 крб. 85 коп.;

Спаська церква (вул. Лугова, 16) – 61 крб. 22 коп.

Не всі релігійні громади могли знаходити кошти, щоб своєчасно розрахуватися за арендну плату.

По-третє, держава обкладала культові будівлі страховою. В 1929 – 1930 рр. держстрах Криму провів оцінку кожної культової будівлі. В результаті в реєстр держстраху в Криму було внесено 118 православних храмів. Сума страхових виплат залежала від оцінки стану будівлі. Так, страхові виплати за будови: Олександро-Невського собору складали в Ялті 44 крб; Никольського собору в Євпаторії – 94 крб. 89 коп.; Володимирського собору в Севастополі – 57 крб.; Покровського собору в Севастополі – 35 крб.; Олександро-Невського собору в Феодосії – 24 крб. і т.д. (4).

Однак вже в 1930 р. місцеві районні адміністрації страхових відділів Криму значно збільшили суму страхових виплат. Це наочно видно із наступної таблиці [5]:

Назва району	Сума страховки, яку виплачувалося з 1 тис. крб. оціненої будівлі в 1929р.	Сума страховки, яку виплачувалося з 1 тис.крб. оціненої будівлі в 1930р.
Ялтинський	27 коп.	1 крб.
Севастопольський	41 коп.	1 крб. 20 коп.
Сімферопольський, Керченський, Феодосійський	41 коп.	1 крб. 20 коп.
м. Алушта і п.Гурзуф	46 коп.	1 крб.60 коп.
Джанкойський, Бахчисарайський, Євпаторійський і Карасубазарський	53 коп.	2крб.

Виплати з страхової компанії збільшилися тільки за рік у декілька разів. Це відповідно стало викликати певний протест у віруючих людей.

По-четверте, в 1929 р. за ініціативою місцевих кримських органів влади розпочалася компанія по обов'язковому проведенню капітальних ремонтів всіх храмів православної церкви. Пояснювалося це тим, що застаріли будівлі храмів, які мають державно-культурне значення і їх необхідно було врятувати.

Ремонт будівель храмів вимагав внесення общинами великих коштів. Наприклад, тільки по Керченському району вимагав 1500 крб. Тому в Сімферопольському районі відмовилося від капітальних ремонтів храмів 3 общини, в Джанкойському районі не зуміли в 1929 році виконати капітальний ремонт 12 общин і т.д. Виконали ремонт в 1929 році в Феодосії Олександро-Невського собору, Пантелеймонівської церкви, а також ремонт будівель в деяких інших місцях [6].

Таким чином, утримувати храми в відремонтованому стані і оплачувати великі податки за них державі, для віруючих людей ставало все складніше і складніше. В результаті цього значна частина общин відмовлялася від виконання вимог економічного державного тиску.

По-п'яте, паралельно заходам економічного характеру, якими створювалися неможливі умови для діяльності православної церкви, проводилось перереєстрація релігійних общин. Перереєстрація відбувалась у відповідності до постанови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК), Ради Народних Комісарів (РНК) РРФСР від 8 квітня 1929 року.

Мета перереєстрації полягала в тому, щоби привести діяльність релігійних общин у відповідність до діючого законодавства. Крім того, в тих общинах, де мало місце порушення вимог владних структур, передбачувалося здійснення зачинення культових будівель [7].

В результаті перереєстрації релігійних общин православної церкви на 1 жовтня 1930 року було зачинено 124 храми (55 %). Залишилося діючих храмів православної церкви в Криму 109 [8]. Кількість зачинених культових будівель православної церкви по районах Криму показано у наступній таблиці:

Зачинення культових будівель відбувалося з різних причин, а саме: релігійні общини відмовлялися від збереження храмів (ремонт, оплата різних державних платежів тощо), загальні збори на місцях більшістю голосів приймали рішення про зачинення церковних храмів і т. ін. [9].

Використовувалися культові будівлі, які були зачинені в результаті перереєстрації, по-різному. Так, 34 із них було віддано під влаштування клубів, 8 – під школи, 6 – під лікувальні заклади, 3 – під дитячі сади, 12 – під житло, 3 – використовувалися в спортивних цілях і т. ін. 28 культових будівель були повністю зруйновані [10]. Ось яка участь чекала церковні храми православної церкви, що були зачинені.

Так економічними шляхами радянські органи влади розправлялися з православною церквою. В результаті цілої низки економічних заходів на межі 20 – 30-х років були створені такі умови, які фактично душили діяльність православної церкви.

В безпосередньому зв'язку із створенням економічних умов з ціллю руйнації общин православної церкви проводилася ідеологічна робота. Вона здійснювалася у відповідності до закону ВЦВК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929 р., згідно з яким священнослужителі виключалися із складу "двадцятки", релігійним общинам заборонялося благодійна діяльність, не допускалося приватне навчання релігії і т. ін.

Для забезпечення виконання вимог закону в справах культу при Президії ВЦВК була утворена спеціальна комісія. Нагляд на місцях за діяльністю релігійних общин здійснювали в містах адміністративні органи влади, в селах – сільські ради [11].

Вказаний вище закон і розроблена у відповідності до нього інструкція, були спрямовані на те, щоб звести фактично нанівець роль церкви у моральній сфері суспільства, в організації культурно-просвітницьких заходів. А це дозволяло матеріалістичній ідеології більшовицької партії витіснити православну церкву з засад духовної діяльності і зайняти тут панівне становище.

Райони Криму	Загальна кількість храмів	Закритих храмів	Процент закритих храмів	Залишається діючих храмів на І.Х. 1930р.
Сімферопольський	44	27	61	17
Севастопольський	48	30	62	18
Ялтинський	39	31	78	8
Феодосійський	33	8	27	25
Керченський	25	14	86	11
Євпаторія	8	3	37	5
Джанкойський	15	8	53	7
Бахчисарайський	17	6	35	11
Карасубазарський	9	4	44	5
Судакський	5	3	66	2
Всього	243	124	55	109

Досить гостро розгорнулося ідеологічна компанія проти православної церкви в Криму. В центр обстрілу ідеологічної боротьби потрапили священнослужителі, служителі культу церкви. Вони в засобах масової інформації зображувалися в якості "посібників світового капіталу", в якості "ворогів народу". Священнослужителів звинувачували у всіх негараздах, звільняли з роботи, оголошували "лишенцями". Це ставило священнослужителів, їх сім'ї на межу голодної смерті.

Священнослужителі, які залишили службу в храмі, не могли влаштуватися на роботу. Так ще в серпні 1929 р. Центральне адміністративне управління (ЦДАУ) Криму розповсюдило у всі райони вказівки про те, що без громадського зречення священнослужителя від культу приймати на роботу його заборонялося. Для такого зречення існувало два шляхи:

1. Публікація в пресі.
2. Відкрите осудження релігії і зречення від сану на загальних зборах [12].

Ось які підступні були заходи щодо боротьби комуністичної системи зі священнослужителями. Вони фактично вимагали того, щоб руками священників руйнувати церкву. І в певній мірі це їм вдавалося, так як ряд священнослужителів, інших церковних служителів під тиском злиденного життя відмовлялося від церковного сану. Ось витяги із заяв деяких із них у ЦВК Криму [13]:

"Священнослужителі загалом вважаються неблагонадійним елементом, прислугою капіталізму..."

Священнослужитель Лечицький

".. виконуючий мною обряд, крім неосвіченості нічого більше не приносив людям. Відрікаюся від церковного звання ..."

С.Товин

Подібних заяв про відривання від церковної служби було немало.

Вони свідчать про те, що не всі служителі культу зуміли устояти перед випробуваннями, якими вони піддавалися з боку системи командно-адміністративного режиму республіки Крим.

Результатами накалу ідеологічної боротьби стала кампанія по зняттю дзвонів з храмів півострова. Вона ґрунтувалася на ідеях антирелігійної пропаганди, що звуки дзвонів є шкідливими для здоров'я людей (сьогодні ученими доведено, що навпаки музика дзвонів діє цілюще на людське здоров'я); що метал дзвонів надзвичайно необхідний для індустріалізації країни.

Одними із ініціаторів за масове зняття дзвонів з храмів стала Керченська міська рада. Так 13 жовтня 1932 року на засіданні постійної комісії з питань культу при Керченській міській раді було прийнято постанову про те, щоб хлопотати перед Кримським ЦВК про термінове зняття дзвонів з церков Братської, Афанасієвської та Ново-Кладовищенської так як Радянському Союзу необхідні кольорові метали [14]. За зняття дзвонів з храмів також висловилися: 3100 трудящих Ялти, 1500 трудящих Алушти. 83 загальних зборів трудящих Севастополя, Балаклави прийняли рішення про зняття дзвонів з храмів, більше того, віруючі Введенської та Преображенської церкви міста Сімферополя висловилися за зняття дзвонів з культових будівель. Віруючі Петропавлівської і Кладовищенської церков також підтримали ідею про зняття дзвонів [15].

Так, використовуючи негативний настрій людей від випробувань життя, керівні органи влади Криму впливали на суспільну свідомість людей, наставляли їх проти православної церкви, добивалися її руйнації.

Очоловали антирелігійну діяльність партійні органи Криму. В середині березня 1933 року вони організували антивеликденську компанію. На протязі "антивеликденського тижня" було прочитано 109 доповідей; проведено 5 радіопередач. До участі в цій компанії було залучено 150 чоловік із складу активу "Спілки воєнничих безбожників". Вони виступали і перед робітниками, і перед селянами. Обком партії організував 3 пересувних виставки, розпочав заняття на обласних курсах антирелігійного активу. В 1933 р. в м. Сімферополі було відкрито антирелігійний музей Кримської АРСР [16].

Ось якими шляхами здійснювалася ідеологічна обробка свідомості кримчан. В результаті було створено негативне ставлення більшості населення до православної церкви. Люди на загальних зборах приймали рішення про зачинення храмів, висловлювали своє негативне відношення до священнослужителів.

Таким чином, в 20 – 30-ті роки були створені умови, що до здійснення репресій проти віруючих людей, духовенства, заточення духовності в темниці. Так, на межі 20 – 30-х років переслідуються також і іно-

земні піддані. Віруючі іноземці приймалися на облік місцевими органами влади. Крім того, віруючі кримчани у відповідності до вимог радянських владних структур примушені були давати наступні розписки:

"Ми, нижчепідписана група віруючих с. Мамотай,... даємо цю розписку Столу Релігійних Культів Бахчисарайського адміністративного відділу в тому, що зобов'язуємося не допускати іноземних підданих до виконання релігійних обрядів, до висловлення релігійних проповідей; виступів на релігійних зборах, також не допускати їх обрання на посади в релігійні організації" [17].

Подібні розписки давали віруючі наприкінці 20-х років по всій Кримській АРСР. Це означало фактично заборону для іноземців права на віру, на совість. Правда, робилося вся ця брудна справа руками віруючих кримчан, хоча і під тиском органів Народного Комісаріату Внутрішніх справ (НКВС). В результаті іноземці не витримували такого психологічного тиску і були вимушені залишати Крим [18].

Репресивні оберти переслідування православної церкви посилювалися з початком 30-х років. В цей час набирали сили практика виселення з території півострова духовенства. Це пояснювалося тим, що Крим є прикордонним регіоном, що в ньому є закриті режимні зони (Севастополь, Балаклава), тому для державної безпеки необхідно неблагонадійних осіб, "ворогів народу", якими вважалася значна частина духовенства, вислати за межі Криму. В результаті влітку 1930 року у відповідності до спеціальної постанови було переселено за межі Севастополя 40 монахів, священнослужителів, церковнослужителів православної церкви. З Ялти було знято з реєстрування і вислано 34 православних священнослужителя [19].

В складному стані знаходилося і керівництво православної церкви Криму. Так, архієпископу владиці "староцерковного" руху Криму Дионісію Прозоровському ЦВК Криму дозволяв знаходитися і правити церковну службу лише у м. Феодосії. З 25 липня 1930 року посаду владики "староцерковного" руху Криму обнімав архієпископ Арсеній (Смоленець), який був літом 1931 арештований органами НКВС. На його місце було призначено Священним Синодом єпископа Порфірія (Гулевича). Однак уже в 1933 році і він був арештований органами Державного Політичного Управління (ДПУ) Криму. Правда, єпископ знаходився під арештом декілька тижнів.

Масові же репресії духовенства відбулися в 1936 – 1937 роках. Так, 9 жовтня 1936 року був арештований єпископ Порфірій (Гулевич). 2 грудня 1937 року він загинув. З єпископом Порфірієм було арештовано і протоієрея Казанського, який загинув в заслання в УстьВилазі 20 жовтня 1942 року. В 1937 році було арештовано немало духовенства і за осудженням так званих "трійок" НКВС. Так, 5 липня 1937 року було арештовано, а 10 лютого 1938 року розстріляно священнослужителя В.Пишуліна; 15 грудня 1937 року арештовано, а 14 лютого 1938 року розстріляно протоієрея М.Мезенцева; 9 грудня 1937 року арештовано, а 14 березня 1938 року розстріляно священника м. Ялти О.Коржа і т.д. [20]. Так духовенство масово ставало жертвами репресій.

Репресії духовенства, ліквідування храмів приводили до розпаду релігійних общин. Так, в 1939 році в Кримі були зачинені всі до однієї церкви і скасовані договори з усіма релігійними общинами, за виключенням церкви Всіх святих міста Сімферополя, яка належала до "обновленської" течії православної церкви [21]. Ось трагічний фінал до якого привела антирелігійна політика народ Криму в 30-ті роки.

Таким чином, історичний досвід взаємовідносин державних, партійних органів з православного церквою в Кримі в 30-ті роки навчас:

По-перше, що погнання духовності веде до жорстокості людей, до страждань. Цьому наочно свідчать голод 1933 року, репресії 30-х років, в яких загинули маси людей;

По-друге, погнання духовності як крайність в політиці привели в 90-ті роки до протилежної крайності, коли сама природа через страждання примусила людей повертатися до духовності;

По-третє, біда нас навчас будувати суспільне життя співрозмірно, без крайнощів, шляхом так званої "золотої" середини, де б мала місце гармонія духу і фізичного тіла, де б політика вела до рівноваги в суспільстві, а не познаки – до його руйнації. Досвід уроків релігійної політики в 30-ті роки в Кримі переконливо вимагають цього.

Джерела та література

1. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК). – Ф.Р.663. – Оп.10. – Сп..1746. – Л. 390.
2. ДААРК. – Сп.1667.-Л.5-12.
3. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917 - 1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. – С.265.
4. ДДААРК. – Ф.Р.663. – Оп. 10. – Спр. 729. – Л.20-60.
5. КатунинЮ.А. Православие Крыма в 1917-1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. – С.267.
6. ДААРК. – Ф.Р.663. – Оп.10. – С.1614. – Л.6-8.
7. ДААРК. – С.1663. – ЛЛ6.
8. ДААРК. – С.1662. – Л.37.
9. ДААРК. – С.1662. – Л.13-15.
10. ДААРК. – С.1695. – Л.1-4; – С.1662. – Л.37.
11. ДААРК. – С.1737. – Л.33-40.
12. ДААРК. – С.1664. – Л.11.
13. ДААРК. – С.1660. – Л.26. – С.1667. – Л.6.

14. ДААРК. – С.1705. – Л.2-5.
15. ДААРК. – С.1662. – Л.25-26.
16. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917 - 1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. – С.312-313.
17. ДААРК. – Ф.Р.663. – Оп.10. – С.1510. – Л.55-57.
18. ДААРК. – С.1662. – Л.7.
19. ДААРК. – С.1659. – Л.82-84; – С.1663. – Л.18.
20. Даненко Н.Н. (протоиерей). Претерпевшие до конца: священники Крымской епархии 30-х годов. – Симферополь: Таврида, 1997. – С. 10-40.
21. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917 - 1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. – С.318.

Тягльий М.И. ЕВРЕЙСКИЕ КОМИТЕТЫ В ОККУПИРОВАННОМ НАЦИСТАМИ КРЫМУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСА

Настоящее исследование посвящено вопросу о еврейских комитетах, создававшихся немецкими оккупационными властями в большинстве из крупных крымских городов. Практически во всех местах массового присутствия евреев в оккупированных городах Восточной Европы и Советского Союза уничтожению еврейских общин предшествовало учреждение (порой даже там, где до оккупации региона их не существовало) еврейских общинных структур. В нацистских документах и, позже, в историографии эти учреждения получили название «юденраты» (от нем. *Judenrat* – еврейский совет) [1]. С помощью этих структур оккупанты пытались ограбить еврейское население города, организовать подневольный труд и провести все меры по подготовке к уничтожению (регистрацию, создание гетто и т.п.) усилиями самих же евреев. Вместе с тем, в ряде случаев юденраты располагали некоторыми организационными и материальными ресурсами. Разумеется, их не хватило бы и не могло хватить для противостояния нацистской политике, конечная цель которой заключалась в физическом уничтожении евреев, а промежуточная – в наживе за их счет. Однако, в некоторых случаях лидеры юденратов пытались облегчить жизнь соплеменникам или внести хотя бы на краткий срок элементы стабильности и порядка.

Перед исследователями истории Холокоста в Крыму возникают вопросы: каким образом создавались подобные структуры в крымских городах? В какой степени еврейские комитеты были задействованы при осуществлении антиеврейских акций? Какие оккупационные структуры были ответственны за обращение с комитетами? Как именно нацисты использовали эти структуры? Другая группа вопросов заключается не столько в том, что еврейским комитетам удалось сделать в действительности, сколько в намерениях, линии поведения и в духовной позиции, которую заняли люди, добровольно или поневоле оказавшиеся во главе еврейских общин. Кем они были: авторитетными лидерами или случайными фигурами? Судьба этих людей была трагической, они оказывались «между молотом и наковальней»: перед нацистами они несли ответственность за исполнение всех распоряжений, зачастую страдая первыми в случае неисполнения. В глазах же рядовых членов общины они порой выглядели проводниками немецкой политики. Были ли они покорными исполнителями воли оккупантов, или пытались все же придерживаться хоть сколько-нибудь самостоятельной тактики? Следовало ли в тех условиях полностью отказаться от вынужденного сотрудничества, обрекая себя тем самым на немедленную гибель? Как они сами видели свои задачи в условиях «нового порядка»? Какие надежды они питали относительно судьбы вверенной им общины? Считали ли они, что лояльная линия поведения может изменить к лучшему участь общины, или это были попытки спасти собственную жизнь? Существовали ли, наконец, в этих невыносимых условиях возможности для противостояния, и если да, то в какой степени они были реализованы?

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

История юденратов на территории Восточной Польши, Прибалтики, западных оккупированных областей СССР описана и изучена на сегодняшний день в большей или меньшей степени подробно [2]. Иное дело – восточные территории СССР, находившиеся под управлением военного командования. Характеризуя особенности Холокоста на советских территориях, израильский историк М. Альтшулер отмечает, что юденраты здесь в значительной степени отличались от тех, что создавались нацистами западнее Советского Союза – как по способам их формирования, так и по функциям, которые им предписывались оккупантами [3].

Территория Крыма была выделена в генеральный комиссариат «Таврия» («Крым») в составе рейхскомиссариата «Украина», однако фактически полуостров продолжал весь период оккупации находиться в подчинении вермахта. Истребление еврейского населения в Крыму было осуществлено, в основном, в течение ноября-декабря 1941 года и начала 1942 года (за исключением Севастополя, где «акция» была проведена после захвата города в июле 1942 года, и Керчи, где в июне 1942 г., спустя месяц после вторичной оккупации города, были уничтожены крымчаки, а также некоторых сельских районов полуострова) – то есть, в тот период, когда военное командование и де-юре и де-факто было полновластным хозяином на полуострове.

История оккупационных учреждений в Крыму на сегодняшний день изучена недостаточно. В наибольшей степени это касается еврейских комитетов. В 1991 году в Симферополе вышла в свет «Книга пе-